

Midden in de City, tussen de hoge bankgebouwen in het zakelijke hart van Londen, bevindt zich de Nederlandse Kerk. Deze kerk, die meestal wordt aangeduid als Austin Friars of Dutch Church, kent een lange en roerige geschiedenis en mag zich de oudste Nederlandse gemeente ter wereld noemen.

Austin Friars, een Nederlandse kerk in de Londense City

Sebastiaan 't Hart

DE VOORGESCHIEDENIS VAN DE Nederlandse gemeente in Engeland gaat terug tot het jaar 1522. Karel V beschouwde vanaf toen iedereen die tegen de leer van de katholieke kerk in ging als ketter, en ketters waren hun leven niet zeker. In 1523 stierven de twee martelaren van Antwerpen op de brandstapel en vele protestanten wachtte hetzelfde lot. Een groot aantal Nederlanders, hoofdzakelijk afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden, vluchtte naar Engeland. Zij vestigden zich vooral in en rondom Londen en Norwich. Engeland was veilig gebied, omdat Henry VIII zich in 1534 aan de invloed van de rooms-katholieke kerk had onttrokken. In 1544 kwam een tweede golf vluchtelingen naar Engeland, omdat de vervolgingen in de Nederlanden waren toegenomen. Het aantal Nederlandse (vooral Vlaamse) en Waalse protestanten in Engeland werd in het jaar 1553 geschat op drie- tot vierduizend. Onder de vluchtelingen bevonden zich de Gentenaren Jan Utenhove en Maarten Micron, de twee eerste voorgangers van de Nederlandse gemeente te Londen.

Het charter van Edward VI

Na het overlijden van Henry VIII in 1547 volgde zijn dertienjarige zoon Edward VI hem op. Edward en zijn raadsheren waren de Nederlanders goed gezind. Op 24 juli 1550 vaardigde Edward een *charter* uit, waarmee de Nederlandse en alle andere vreemdelingen vrijheid van godsdienst werd geschonken. Niet alleen mochten de Nederlanders ongehinderd hun samenkomsten houden, ze kregen ook een leegstaande kerkruimte toegewezen. Voordat deze kerk daadwerke-

lijk in gebruik werd genomen, vonden onderhoudswerkzaamheden plaats; het geschenk zou anders 'een koning onwaardig' zijn. Utenhove schreef verheugd in een brief aan Calvin:

Wij hebben enkele dingen verkregen die wij niet verwacht hadden, ja zelfs is ons meer toegestaan dan waarom wij zelf gevraagd hadden. In de eerste plaats gebruiken wij samen (met de Waalse protestanten, StH) de kerk der Augustijner monniken, die door de koning de Jezus-tempel is genoemd (...) Wij hebben niets te doen met de bisschoppen, zelfs niet met die van Londen, wat hen maar al te zeer tegen de borst stuit.

De kerk die door middel van het *charter* aan de Nederlanders werd gegeven, was een deel van de voormalige abdijkerk van de augustijner monniken, de *Austin Friars*. De officiële naam van de kerk luidde sinds 1550 *Templum Domini Jesu*, maar de naam *Austin Friars* bleef in gebruik voor het gebouw en de omringende straten. Over het kerkgebouw volgt later meer.

De Nederlandse gemeente nam een zelfstandige positie in, onafhankelijk van de Anglicaanse kerk maar ook van de gereformeerde kerk in de Nederlanden. Nieuw aan de gereformeerde kerkelijke structuur was de functie van superintendent, een toezichthouder op de kerk namens de wereldlijke overheid. Deze functie werd vervuld door Johannes à Lasco, een Poolse edelman die al sinds het begin bij de Nederlandse gemeente betrokken was. Hoewel de Nederlanders niet om een dergelijke

toezichthouder hadden gevraagd, speelden à Lasco en ook zijn latere opvolgers vaak een gunstige rol bij het bemiddelen van conflicten binnen de kerk.

Bloody Mary

De omstandigheden veranderden radicaal toen Edward VI in 1553 overleed en zijn halfzuster Mary Tudor hem opvolgde. Zij was vurig katholiek en de vervolging van de protestanten leverde haar de bijnaam *Bloody Mary* op. Om hun leven veilig te stellen, verlieten zo'n honderdvijfenzeventig leden *Austin Friars*. Via vele omzwervingen –de vluchtelingen waren nergens welkom– kwamen ze uiteindelijk veilig aan in Emden. Toen Mary in 1558 overleed en werd opgevolgd door haar halfzuster Elisabeth I, kwam er een einde aan de vervolgingen. De vluchtelingen keerden terug en konden weer in vrede en vrijheid hun geloof belijden. Aan het *charter* van koning Edward verbond Elisabeth wel enkele restricties. Zij benoemde bijvoorbeeld de (Anglicaanse) bisschop van Londen tot superintendent. Dankzij zijn bemiddeling bij conflicten was dit voor de Nederlandse gemeente in feite een heel gunstige beslissing.

Assimilatie

Intussen nam de Opstand in de Nederlanden steeds grotere vormen aan. De Beeldenstorm in 1566 zorgde voor een twistpunt binnen *Austin Friars*. Vluchtelingen die al langer in Engeland waren, veroordeelden de Beeldenstorm en waren van mening dat het gebruik van geweld tegen de wettige overheid ongeoorloofd was. Vluchtelingen die nog maar sinds kort in Engeland waren, verdedig-

den de Beeldenstorm juist. Het geschil leidde in 1569 tot de verkiezing van een nieuwe kerkenraad, een overwinning voor de nieuwkomers. Deze zorgde voor meer gelijkschakeling met de gereformeerde kerk in Nederland. Formeel kon de vluchtelingengemeente zich echter niet aansluiten bij de kerk in het vaderland, omdat de Engelse overheid dit niet toestond.

Na de val van Antwerpen in 1585 kwamen opnieuw vele vluchtelingen naar Engeland. Geleidelijk steeg de welvaart van de Nederlanders in Londen en Norwich. *Austin Friars* was niet langer een vluchtelingengemeente, maar een vreemdelingen-gemeente. Dit zorgde in 1634 voor een aanvaring met aartsbisschop Laud. Hij beoogde een volledige assimilatie van alle vreemdelingen-gemeenten met de *Church of England*. De liturgie moest volledig Anglicaans zijn, al mocht deze worden vertaald in het Nederlands. De Nederlandse en Franse kerken voelden hier weinig voor en verzetten zich met succes. Hun belangrijkste troef was de goed georganiseerde armenzorg, waar ook Engelsen baat bij hadden. Laud hield echter voet bij stuk, maar zijn val in 1641 maakte een einde aan de gedwongen assimilatie.

Door het puriteinse (calvinistische) bewind van Cromwell (1654-1657) en doordat de tweede en derde generatie Nederlanders hun moedertaal nog maar nauwelijks spraken, kwam de assimilatie echter alsnog spontaan tot stand. *Austin Friars* verloor veel van haar leden aan Engelse kerken, maar zag ook een lange periode van rust en stabiliteit tegemoet.

Orgelperikelen

In 1720 had de kerkenraad eindelijk haar principiële bezwaren tegen een orgel opzij gezet en begonnen voorstanders een intekening. Dit leverde £1000 op. Na zeven jaar was er echter nog steeds geen orgel, maar was wel een van de kerkmuren dringend aan restauratie toe. Met toestemming van

nen gaan. Helaas bleef ook dit zonder resultaat. Nog eens een kwart eeuw later was een anonieme weldoener bereid een compleet orgel te schenken. Hij stelde als eis dat hij zelf zolang hij leefde een organist zou mogen aanwijzen en dat het orgel plechtig zou worden ingewijd 'met stemmen en instrumenten'. Noch voor zo'n plechtige inwijding, noch voor

een traktement van organist en orgeltrapper had de kerkenraad geld; de huizen naast de kerk vergden hoognodig onderhoud. Uiteindelijk was er in 1799 voldoende geld om een orgel te kunnen aanschaffen.

Het kerkgebouw

De kerk die door Edward VI aan de Nederlandse gemeente geschonken werd, was een grote gotische abdijkerk van augustijner monniken uit het jaar 1253. Sinds de reformatie stond de kerk leeg. De Nederlandse gemeente mocht het schip met de zijbeuken gebruiken, transept en koor werden ondermeer als opslagruimte en paardenstal gebruikt. Over het interieur van de kerk is weinig bekend. De muren waren geheel wit, de preekstoel bevond zich tegen een van de pijlers van de noorder-zijbeuk. Over de kansel lag een zwart fluwelen kleed, een geschenk uit 1661 van prins Johan Maurits van Nassau. De consistoriekamer bevond zich naast de westelijke ingang. Daarboven bevond zich de

bibliotheek en vanaf 1799 het orgel. De avondmaalstafel was tegen de oostwand geplaatst. Een prominent meubelstuk was de bank voor de ambassadeur. Tijdens de grote brand in 1666 bleef de kerk gespaard, in 1718 sloot de kerk een verzekering voor brandschade af. Het

*Austin Friars: de Nederlandse Kerk tussen hoge bankgebouwen in de Londense City.
De foto's bij dit en het volgende artikel zijn gemaakt door Jaap van Werkhoven.*

de intekenaars besloot de kerkenraad een deel van het geld hiervoor aan te wenden. In 1742 ontving de kerk een legaat van £100, bestemd voor het orgel, onder voorwaarde dat binnen een jaar voldoende geld beschikbaar zou zijn om tot de aanschaf over te kun-

gedeelde gebruik van de kerk zorgde in het begin van de zeventiende eeuw voor grote problemen. De fraaie toren op de viering was in verval geraakt omdat de eigenaar, de markies van Winchester, het onderhoud verwaarloosde. Instorting van de toren zou ook het schip niet gespaard hebben. Toen de markies in 1609 bericht kreeg dat de toren dreigde in te storten, kondigde hij aan deze te zullen slopen. De *Privy Council* verzocht hem de toren te sparen en te laten restaureren, maar de markies verkocht zijn deel van de kerk en de volgende eigenaar voerde alsnog het besluit uit om de toren af te breken. De huurders van de huizen rondom en tegen de kerk maakten het de gemeente ook niet altijd gemakkelijk. Een timmerman, die overigens op het grondgebied van de eerder genoemde markies woonde, verstoorde de kerkdiensten met timmeren en zagen. Een ander had een rookkanaal uitgehakt in een van de dikke steunberen van de kerk. Om hier paal en perk aan te stellen, verkreeg de kerk door vasthoudend onderhandelen het gehele kerkhof, inclusief bebouwing, voor £600. Deze transactie heeft de kerk bepaald geen windeieren gelegd.

In 1844 werd de kerk voorzien van twee kachels met ondergrondse rookkanalen. Door een verstopping in een van de schoorstenen ontstond in de vroege ochtend van 22 november 1862 een grote brand die het complete interieur en dak van de kerk verwoestte. De verzekering dekte de schade met £9000. De vraag was nu of de kerk geheel zou worden afgebroken en vervangen door nieuwbouw, of weer in oude staat hersteld. Er gingen veel stemmen op voor het eerste plan, maar gelukkig wist het *Committee of Consulting Architects of the Incorporated Society for Building and Enlarging Churches* de kerkenraad te overtuigen van de historische waarde van de kerk. Als deze kerk zou worden afgebroken, zou het voor altijd een smet werpen op *Austin Friars*: 'lasting discredit on those who should sanction it'. Zodoende werd de kerk hersteld en kreeg zij een neogotisch interieur. Iets minder dan een jaar na de brand begon de wederopbouw onder leiding van de architecten E. l'Anson en W. Lightly, en op 1 oktober 1865 vond de eerste dienst plaats. Voortvarender dan men in de achttiende eeuw was, kon het

nieuwe orgel die zondag al bespeeld worden.

Liturgie

De liturgie die men kende in *Austin Friars* was sober calvinistisch. Nieuwe liturgische invloeden vanuit Nederland werden wel telkens gevolgd. Zo werd de psalmberijming van 'hun eigen' Utenhove al in 1571 vervangen door die van Datheen, omdat dat in Nederland ook gebeurde en omdat Datheen een integrale berijming van het Geneefse psalter had gemaakt, op de bijbehorende melodien. Na het gereedkomen van de *Statenvertaling* in 1637 werd deze ook in Londen ingevoerd. Vanaf 1776 zong men uit de nieuwe psalmberijming van 1773 en ook de *Evangelische Gezangen* uit 1806 zouden worden ingevoerd. Dit had nog heel wat voeten in de aarde, want vanwege de bezetting door de troepen van Napoleon kon Nederland geen goederen in- en uitvoeren. Daarom werden de *Evangelische Gezangen* herdrukt te Londen in 1813 voor alle Nederlandse gemeenten in den vreemde. Een groot aantal bundels werd naar Zuid-Afrika verscheept. Als waarborg voor authenticiteit werd voor in de volgende mededeling afgedrukt:

Dit Evangelisch Gezangboek is gedrukt en uitgegeven onder opzicht van J. Werminck, S.S. Theol. Doctor, Predikant bij de Nederduitsche Herv. Gemeente te Londen en Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg.

Ds. Abraham D. Adama van Scheltema, voorganger van 1874 tot 1901, voerde een aantal vernieuwingen in vrijzinnige richting door. Hij was een moderne en geëngageerde predikant, de zoon van C.S. Adama van Scheltema die veel 'Johannes-de-Heer-liederen' schreef, en de vader van diens naamgenoot, de latere socialistische dichter C.S. Adama van Scheltema. In 1884 bracht hij het jaarlijkse aantal avondmaalsvieringen terug van vier naar twee en al snel na zijn benoeming had hij de 'opening met gebed' van de kerkenraadsvergaderingen afgeschaft. In 1891 werd het hervormde psalmen- en gezangenboek vervangen door de bundel van de *Nederlandschen Protestantten Bond*. De

kerkenraad van *Austin Friars* wilde (en wil nog altijd) niet alleen een kerk zijn van en voor hervormden, maar ook voor gereformeerden, remonstranten, doopsgezinden, lutheranen en buitenkerkelijken. De geest van verdraagzaamheid en vrijheid stond en staat hoog in het vaandel.

Verwoesting

In de nacht van 15 op 16 oktober 1940 werd *Austin Friars* compleet verwoest door een landmijn die aan een parachute naar beneden kwam. De uitgebreide en beroemde bibliotheek alsmede het avondmaalszilver bleef gespaard, hoewel de kluis van de bank waarin de kostbaarheden waren ondergebracht was bezweken. Steun kwam van alle kanten. Al op de eerstvolgende zondag kon een dienst worden gehouden in de schuilkelders van de bank van de firma B.W. Blijdenstein & Co, een van de voorlopers van de huidige ABN-AMRO-bank. Nederlandse bijbels werden geschonken door ondermeer het Brits Bijbelgenootschap. Dankzij een royaal gebaar van de Anglicaanse kerk in Londen konden de Nederlandse diensten voortaan gehouden worden in de leegstaande St Mary-kerk aan de Bourdon Street. De toenmalige predikant, ds. J. van Dorp, werd tot leger- en vlootpredikant voor de Engelandvaarders benoemd en hield voor de BBC talloze toespraken om de Nederlandse bevolking –althans, het illegaal luisterende deel daarvan– moed in te spreken.

Een nieuwe kerk

Na de oorlog werd al snel besloten tot de bouw van een nieuwe kerk op het grondgebied van *Austin Friars*. Er werden discussies gevoerd over de bouwstijl en over de vraag of de opdracht aan een Nederlandse of een Engelse architect moest worden gegund. Om inspiratie op te doen, bezocht een delegatie van de kerkenraad in 1948 de Rotterdamse tentoonstelling *Nederlandse Nieuwe Kerken*. Wat ze daar zagen, stelde hen behoorlijk teleur: de bouwplannen waren 'nuchter en koud'. De kerken zouden 'met een kleine wijziging gebruikt kunnen worden als concert- of theaterzalen'. 'Het is niet alleen om de herinnering aan onze oude Templum Jesu in *Austin Friars* (...) of de sfeer die St Mary's schijnt te wijden, dat we huiveren voor de moderne za-

kelijkheid der nieuwe kerken. Het is omdat er juist dat aan ontbreekt wat een kerk tot een kerk stempelt, onzegbaar en toch zo wezenlijk: Gods tegenwoordigheid.' Men koos na enig wikken en wegen voor de Engelse architect Arthur Bailey. De inrichting van de kerk en vooral van het liturgisch centrum kwam mede tot stand door architectenadviseur B. van Veen. Op 11 juli 1954 werd de kerk feestelijk en onder overweldigende belangstelling in gebruik genomen, in aanwezigheid van onder anderen koningin Juliana en prinses Irene. De architect is erin geslaagd een zorgvuldig geproportioneerd modern, maar tegelijkertijd classicistisch kerkgebouw te ontwerpen. Volgens Engelse kenners van kerken is de hoge en heldere ruimte typisch Nederlands. Vermelenswaard zijn de fraaie gebrandschilderde ramen waarop bijbelse verhalen en gebeurtenissen uit de geschiedenis van *Austin Friars* zijn weergegeven. Een cassettenplafond sluit de ruimte stijlvol af. Het orgel werd gebouwd door Willem van Leeuwen en telt zesentwintig stemmen, verdeeld over hoofdwerk, rugwerk en pedaal. Tot 1992 was Sylvester ten Doesschate de vaste bespeler van dit instrument. Van 1992 tot heden is David Titterington, hoofd *Organ Studies* van de *Royal Academy of Music* te Londen, als hoofdorganist aan *Austin Friars* verbonden. Het Van Leeuwen-orgel werd in 1995 geherintoneerd door de firma Flentrop en om het orgel aan Londen te laten horen, organiseerde David Titterington een concertserie. Later dit jaar zal het

instrument door Flentrop worden uitgebreid met een houten Bourdon 16' op het pedaal.

Vernieuwingen

Tot in de jaren vijftig was de liturgie in *Austin Friars* nog sober en volgens de vrijzinnig-hervormde traditie. De preek stond in het middelpunt, wat in het nieuwe kerkgebouw zichtbaar werd gemaakt door de grote, centraal geplaatste preekstoel. Ds. Ans Vogel, van 1978 tot 1987 aan *Austin Friars* verbonden, voerde liturgische vernieuwingen in overeenkomstig de ideeën van de Liturgische Beweging. Haar voorstel

werd de inmiddels versleten zwarte stola vervangen door een aantal gekleurde exemplaren. In de tussenliggende jaren had Ans Vogel herhaaldelijk geschreven over de betekenis van de kleuren van het kerkelijk jaar. Zij voerde gesproken en gezongen responsies en acclamaties in, introduceerde het lied van de maand en volgde het leesrooster van *De Eerste Dag*. Er werd een cantorij opgericht, maar vanwege de vele mutaties in de gemeente was deze geen lang leven beschoren. Aan de paascyclus en de kerstdiensten werd veel aandacht besteed en dit werden echte hoogtenpunten in het kerkelijk jaar. Haar opvolger, ds. Henk van Wave-

ren, voer verder op de ingezette koers. De diensten werden korter en hymnischer en volgens de katholieke traditie zong hij de gebeden. Maandelijks werd nu een dienst van Schrift en Tafel gevierd. Ook de latere predikanten zouden de nieuwe liturgische vormen in stand houden. Naast het *Liedboek* wordt nu gezongen uit *Tussentijds*, de schriftlezingen worden uit de *Nieuwe Bijbelvertaling* gelezen. De huidige predikant

Op de zondag op of nabij 24 juli wordt jaarlijkse de Stichtingsdag gevierd.
Op deze foto: Stichtingsdag 2010, vlak voor aanvang van de kerkdienst.

om het avondmaal maandelijks te vieren werd direct weggestemd, maar wel werd het avondmaal voortaan staande in een kring gevierd. Gemeenteleden werden ingezet om bijvoorbeeld de schriftlezingen te verzorgen. Voor dit doel werd een lessenaar rechts op het liturgisch centrum geplaatst. In 1981 stelde de predikante voor om stola's in de kleuren van het kerkelijk jaar aan te schaffen. Dit was toen nog een brug te ver voor de kerkenraad, maar in 1988

is ds. Juup van Werkhoven-Romeijn. Zij gaat zevenendertig zondagen per jaar voor, de overige diensten worden geleid door gastpredikanten uit Nederland.

Iedere zondag om 11.00 uur is er een dienst in de Nederlandse Kerk. De taxichauffeurs weten de weg, want *Austin Friars* is een 'landmark'. Na de dienst is er alle gelegenheid (oud-)landgenoten te ontmoeten op deze historische plek. •

Literatuur

- Dr. J. Lindeboom, *Austin Friars. Geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Gemeente te Londen 1550-1950*, Martinus Nijhoff, 's Gravenhage, 1950.
- Dr. Keetie E. Sluyterman, *Kerk in de City. 450 jaar Nederlandse Kerk Austin Friars in Londen*, Verloren, Hilversum, 2000.
- Bertine van de Weg, *Diaconaat en de Dutch Church. Een praktisch-theologische verkenning naar diaconaat in een global city, uitgevoerd in de Nederlandse Kerk Austin Friars te Londen*. Afstudeerverhandeling voor de Kerkelijke Opleiding, Universiteit Utrecht, 2003.
- www.dutchchurch.org.uk